

نجوای توسل جویندگان به معبود (۲) *

توسل از منظر پیشوایان معصوم علیهم السلام

آیت الله علامه محمدتقی مصباح

چکیده

این مقاله شرح و تفسیری است بر کلام امام سجاد علیه السلام، که به بحث از توسل و تقرب به خدای سبحان می پردازد. انسان از آن جهت که دارای فقر ذاتی است، هیچ چیز از آن خود برای عرضه و تقرب به خدای سبحان ندارد. ایمان هم چیزی است که خدای سبحان به او بخشیده است. انسان به دلیل این فقر ذاتی، نمی تواند وسیله ای به سوی خدا عرضه کند و به آن وسیله تقرب جوید؛ چون واسطه باید عرضه شدنی باد و خدای سبحان غنی مطلق است.

امام سجاد علیه السلام می فرماید: «ما دو وسیله برای توسل و تقرب به خدای سبحان داریم: عواطف و رحمت و شجاعت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله» تنها ابزار نیل به قرب الهی، شفاعت معصومان علیهم السلام است.

کلیدواژه‌ها: توسل، شفاعت، رحمت الهی، معصومان علیهم السلام.

خداوند دارای منزلتی والا هستند و خدا، آنها را آفریده و چنان مقام و منزلتی به ایشان بخشیده و خود به آنان مقام شفاعت عنایت کرده است و با این مقام، آنها مظهري از رحمت الهی گردیده‌اند. در واقع این وسیله و واسطه را خداوند برای تقرب ما به خودش قرار داده است. بی‌تردید ما چیزی از خودمان نداریم که بخواهیم آن را وسیله تقرب به خدا قرار دهیم و آن چیز عرضه‌شدنی در پیشگاه خداوند نیز باشد. اگر ما ایمانمان را وسیله قرار دهیم و از خداوند بخواهیم به وسیله آن ما را بیامرزد، خداوند خواهد فرمود که این ایمان را من به تو عنایت کردم. اگر بخواهیم عباداتمان را وسیله قرار دهیم، آنها نیز با توفیق الهی انجام گرفته‌اند و از مصادیق عواطف رحمت او هستند. آنچه ما از خود داریم، فقر و ناداری است و اساساً فقر، ویژگی ذاتی همه مخلوقات است و آنها عین فقر هستند؛ خداوند نیز فرمود: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾ (فاطر: ۱۵)؛ ای مردم، شما باید نیازمندان به خدا، و خداست بی‌نیاز و ستوده.

پس ما آنچه از خود داریم فقر است و این فقر نمی‌تواند وسیله ما به سوی خدا باشد، چون وسیله و واسطه باید عرضه‌شدنی در پیشگاه خداوند باشد و به اصطلاح به او برسد که به‌پاس آن خداوند، رحمتش را نازل کند و عذابش را از ما بردارد. اما این فقر هیچ‌گاه از ما جدا نمی‌شود و محال است که به خداوند برسد، چون او غنی مطلق است و ساحتش مبرا از فقر و عدم است. از این رو، امام حسین علیه السلام در تعبیر لطیفی که از آن حضرت نقل کردیم، می‌فرمایند: من آنچه از خود دارم، فقر است و آن را وسیله توسل به تو قرار می‌دهم، اما محال است که

با توجه به اینکه امشب، شب عرفه و از جمله شب‌های با عظمت است که در آن و نیز در روز عرفه بیش از سایر ایام عواطف و بارقه‌های رحمت الهی وزیدن می‌گیرد، جا دارد که اشاره‌ای داشته باشیم به پاره‌ای از دعاهایی که به مناسبت روز عرفه وارد شده و در آن به مسئله توسل پرداخته شده است. از جمله دعاهایی که برای روز عرفه وارد شده، دعای عرفه امام حسین علیه السلام است که ایشان، آن را در روز عرفه و در صحرائ عرفات ایراد فرموده‌اند و از غرر ادعیه به‌شمار می‌آید. اگر ما از بین ادعیه‌ای که از اهل بیت علیهم السلام وارد شده، پنج دعا را بهترین دعاها بدانیم، بی‌شک دعای عرفه یکی از آنها خواهد بود. این دعا دارای مضامین و مفاهیمی بسیار متعالی است و جا دارد که با تدبر و تفکر و آمادگی روحی کافی خوانده شود و از مضامین آن بهره کافی برده شود. در این دعا، نکته‌ها و مطالبی وجود دارد که در سایر دعاها کمتر به آنها اشاره شده است. یکی از تعبیر لطیف و عالی که مربوط به مسئله توسل نیز هست و در دعاها دیگر با این صراحت ذکر نشده، عبارتی است که حضرت در آن می‌فرمایند: «هَا أَنَا أَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِفَقْرِي إِلَيْكَ، وَكَيْفَ أَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِمَا هُوَ مَحَالٌ أَنْ يَصِلَ إِلَيْكَ»؛ آری، من به درگاہت به فقر و بیچارگی‌ام متوسل می‌شوم و چگونه فقر که راهی به ساحت قدس تو ندارد، وسیله من تواند بود؟

اگر انسان بخواهد بین خود و دیگری، کسی یا چیزی را وسیله یا واسطه قرار دهد، باید آن واسطه برای کسی که نزد او وساطت و شفاعت می‌شود، ارزش داشته باشد. ما اگر معتقدیم که وجود مقدس پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت آن حضرت برای ما نزد خداوند شفاعت می‌کنند، از آن‌روست که آنان نزد

نبردن از او برحذر داشته‌ای و به فرمان‌بری از فرمان‌هایش و بازایستادن از نهی و بازداشتن و به اینکه کسی از او پیشی نگیرد [جز به پیروی از فرمان او از پیش خود کاری نکند] و از او واپس نماند [خلاف فرمانش قدمی بردارد] فرمان داده‌ای. پس اوست نگه‌دار پناه‌جویان به خود و پناه اهل ایمان [در رهایی از تاریکی‌های نادانی و شبهات] و دستاویز چنگ‌زنندگان [به او] و جمال و نیکویی جهانیان.

در فراز مزبور، حضرت ارتباط و اتصال خاص امام معصوم به خداوند را بیان می‌کنند و از جمله می‌فرمایند: «وَجَعَلْتَهُ الذَّرِيعَةَ إِلَى رِضْوَانِكَ». در پایان فراز اول مناجات متوسلین نیز حضرت درباره‌ی دو وسیله‌ی شفاعت پیامبر صلی الله علیه و آله و عواطف رأفت و رحمت الهی فرمودند: «اللَّهُمَّ فَاجْعَلْهُمَا لِي سَبَبًا إِلَى نَيْلِ غُفْرَانِكَ وَصَيْرُهُمَا لِي وَصْلَةً إِلَى الْفَوْزِ بِرِضْوَانِكَ»؛ خدایا، تو آن دو را برای من وسیله‌ی آمرزش و سبب وصول به مقام سعادت و بهشت رضوانت قرار ده. امام همچنین، برخی از ویژگی‌های امام معصوم همچون ضرورت اطاعت مردم از وی، انجام فرامین او، بازایستادن از نهی و عدم تقدم بر او را برمی‌شمارند. درسی که ما از این دعای امام سجاد علیه السلام می‌گیریم این است که همواره باید توجهات، دعاها و توسلاتمان، معطوف به اولیای خدا باشد و به یاد داشته باشیم که همواره وسیله‌ی حقیقی‌ای که ما را به خداوند متصل می‌کند، امام معصوم است و توسل و شفیع قرار دادن او ما را به سعادت می‌رساند. همچنین از دعای آن حضرت برمی‌آید که انسان در هر زمان و هر عصری باید در درجه‌ی اول به امام همان عصر و زمان توسل جوید. در برخی از روایات اشاراتی شده است به اینکه وقتی

این فقره به ساحت تو راه یابد؛ یعنی خدایا، من از خود چیزی ندارم که آن را واسطه و وسیله‌ی جلب عنایت و رحمتت قرار دهم و هرچه دارم از توسل و آنچه را تو خود به من عنایت کرده‌ای، وسیله و واسطه‌ی خود و تو قرار می‌دهم.

دعای امام زین‌العابدین علیه السلام در روز عرفه نیز از غرر ادعیه به‌شمار می‌آید و دارای چنان مضامین عالی و عظمتی است که انسان را مبهوت می‌سازد و آن تعابیر زیبا همراه با ترتیب و نظم خاص تنها از امام معصوم قابل انشاست. جا دارد که صبح روز عرفه، دعای عرفه امام سجاد علیه السلام را بخوانیم و عصر عرفه، دعای عرفه امام حسین علیه السلام را؛ باشد که از معارف ناب و عرفان الهی نهفته در معارف اهل بیت علیهم السلام بیشتر بهره‌مند شویم و دلمان را با نورانیت این دعاها نورانی و مصفاگردانیم. در یکی از بخش‌های آن دعا، حضرت می‌فرمایند: «اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَيْدَتَ دِينَكَ فِي كُلِّ أَوَانٍ بِإِمَامٍ أَقَمْتَهُ عِلْمًا لِعِبَادِكَ وَمَنَارًا لِعِبَادِكَ وَمَنَارًا فِي بِلَادِكَ بَعْدَ أَنْ وَصَلْتَ حَبْلَهُ بِحَبْلِكَ وَجَعَلْتَهُ الذَّرِيعَةَ إِلَى رِضْوَانِكَ وَأَفْتَرَضْتَ طَاعَتَهُ وَحَدَرْتَ مَعْصِيَتَهُ وَأَمَرْتَ بِامْتِنَالِ أَوَامِرِهِ وَالْإِتِّهَاءِ عِنْدَ نَهْيِهِ وَالْأَلَّا يَتَقَدَّمَهُ مُتَقَدِّمٌ وَلَا يَتَأَخَّرَ عَنْهُ مُتَأَخِّرٌ فَهُوَ عِصْمَةُ اللَّائِذِينَ وَكَهْفُ الْمُؤْمِنِينَ وَعُرْوَةُ الْمُتَمَسِّكِينَ وَبَهَاءُ الْعَالَمِينَ» (صحیفه سجاده، دعای عرفه)؛ بار خدایا، تو دین خود [اسلام] را در هر زمان و روزگاری به وسیله‌ی امام و پیشوایی [یکی از معصومین] که او را برای [گمراهان] بندگانت علامت [راه‌نما] و در شهرهایت نشانه [راه حق] برپا داشته‌ای، تأیید و کمک کرده‌ای پس از آنکه دوستی آن امام را به پیمان [دوستی] خود پیوستی و او را سبب خشنودی [افاضه‌ی رحمت] خویش گرداندی. طاعت و فرمان‌بری از او را واجب کرده و از فرمان

کسانی در زمان یکی از ائمه اطهار علیهم السلام به امام دیگری توسل جسته‌اند، آنان را به امام همان عصر و زمان حواله داده‌اند. این مطلب گویای این است که در هر زمان توسل و توجه به امام همان زمان اهمیت خاصی دارد. ما به هرکس توسل می‌جوئیم، نباید فراموش کنیم که واسطه فیض الهی امام زمان علیه السلام است و به واسطه آن حضرت است که برکات الهی به سویمان سرازیر می‌شود و از رحمت الهی بهره‌مند می‌شویم. پس نباید در دعاهایمان، توسل به آن حضرت را فراموش کنیم.

امید به لطف و کرم الهی و درخواست فرجام نیک و منزلت بهشت

«وَقَدْ حَلَّ رَجَائِي بِحَرَمِ كَرَمِكَ وَحَطَّ طَمَعِي بِفَنَاءِ جُودِكَ، فَحَقَّقْتُ فِيكَ أَمَلِي، وَأَخْتَمْتُ بِالْخَيْرِ عَمَلِي، وَأَجْعَلُنِي مِنْ صَفْوَتِكَ الَّذِينَ أَحَلَّ اللَّهُ لَهُمْ بِحُبُوحَةِ جَنَّتِكَ، وَيَوْمَ تُنْفَخُ أَعْيُنُهُمْ بِاللَّظْرِ إِلَيْكَ يَوْمَ لِقَائِكَ، وَأَوْرَثْتَهُمْ مَنَازِلَ الصُّدُقِ فِي جِوَارِكَ»؛ امیدم به حریم کرمت بسته شده و طمعم در آستان جود و احسانت فرود آمده است. پس تو ای خدا، امید و آرزویم به لطف و کرمت را برآور و کارم را ختم به خیر گردان و مرا در زمره بندگان خاص و برگزیده‌ات قرار ده؛ آنان که در بهشت خود درآوردی و در منزل کرامت و عزتت جایگاه بخشیدی و دیده‌هایشان را به مشاهده حسن و جمالت در روز ملاقاتت روشن کردی و وارث منزل‌های صدق و درستی در جوار خود گردانیدی.

حضرت پس از آنکه فرمودند خدایا من دو وسیله برای توسل و تقرب به تو دارم که عبارت‌اند از: عواطف رحمت و شفاعت پیامبر صلی الله علیه و آله، می‌فرمایند: امید من در حریم لطف و کرم تو فرود آمده است؛

یعنی من از خود چیزی ندارم و چشمم فقط به لطف و کرم تو دوخته شده است. عواطف رحمت و شفاعت نیز ناشی از لطف و کرم تو و جلوه‌های آن هستند. کسی باورمندانه و از صمیم دل چنین می‌گوید که هیچ امیدی به جز به کرم و لطف خداوند نداشته باشد و اعمال، توسلات، مناجات‌ها، فعالیت‌های علمی و اجتماعی، او را امیدوار نسازند؛ چون معلوم نیست این امور پذیرفته شوند و باعث نجات انسان گردند. تنها در پرتو لطف و کرم الهی گرفتاری‌هایمان برطرف، و گناهانمان بخشوده می‌شود و با لطف و کرم اوست که حوایج و نیازهای ما برآورده می‌گردد. بی‌تردید چنین دعایی که برخاسته از فقر ذاتی و به هیچ انگاشتن داشته‌های خود و توجه محض به کرم و لطف الهی است، به اجابت می‌رسد.

حضرت از خداوند می‌خواهند فرجام و عاقبتشان را به خیر و هدایت ختم کند: «واختم بالخیر عملی»؛ یعنی پس از آنکه با لطف و کرمت توفیق توسل و مناجات یافتیم و اعمال خیر انجام دادیم، عنایتی کن که با اعمال شر و گناه، آنها را تباہ نسازیم. بزرگ‌ترین آفت برای مؤمن این است که مدتی به عبادت خداوند و انجام کار خیر مبادرت ورزد و در پایان، گناهی از او سرزند و همه آنها را تباہ کند. از آموزه‌های اعتقادی ما که در قرآن نیز بدان تصریح شده و در کتاب‌های کلامی مورد بررسی قرار گرفته، این است که گاهی انسان گناهی انجام می‌دهد که خشم خداوند را برمی‌انگیزد و باعث حبط و نابودی اعمال خیر انسان می‌شود. برعکس، گاهی او مدتی به گناه و انجام کارهای زشت می‌پردازد و آن‌گاه کار نیکی انجام می‌دهد و آن اعمال زشت تکفیر و جبران می‌شوند و از پرونده‌اش محو می‌گردند. از جمله

دست نیاز به سوی پناه بی پناهان و یار بی کسان
 «یا مَنْ لَا يَفِدُ الْوَالِدُونَ عَلَيَّ أَكْرَمَ مِنْهُ، وَلَا يَجِدُ الْقَاصِدُونَ
 أَرْحَمَ مِنْهُ، يَا خَيْرَ مَنْ خَلَا بِهِ وَحِيدٌ، وَيَا أَعْطَفَ مَنْ أَوْى
 إِلَيْهِ طَرِيدٌ إِلَى سَعَةِ عَفْوِكَ مَدَدْتُ يَدِي، وَبِذِيَلِ كَرَمِكَ
 أَعْلَقْتُ كَفِّي، فَلَا تُؤَلِّينِي الْحِرْمَانَ وَلَا تُبَلِّغْنِي بِالْخَبِيَةِ
 وَالْحُسْرَانَ، يَا سَمِيعَ الدُّعَاءِ، يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ»؛ ای
 خدایی که هیچ کس بر کریم تر از تو وارد نمی شود و
 حاجتمندان مهربان تر و بارحمت تر از تو نیافته اند. ای
 بهترین کسی که بی کسان در خلوت عنایتت راه یافتند
 و مهربان ترینی که گریخته و طرد شده از سوی دیگران
 به تو پناه گرفته است. ای خدای من، به سوی وسعت
 مقام عفو دست دراز کرده ام و به ذیل کرم و
 احسانت چنگ زده ام. پس ای خدا، مرا محروم از
 خویش برمگردان و به ناامیدی و خسران مبتلا نساز،
 ای شنوای دعای خلق و ای مهربان ترین مهربانان.

در این فراز پایانی مناجات، حضرت خداوند را
 این گونه توصیف می کنند که وارد شوندگان و مهمانان
 بر کریم تر و بزرگوارتر از او وارد نمی شوند و او معدن
 کرم و بزرگواری است. همچنین جویندگان و
 درخواست کنندگان رحمت و عنایت، رحیم تر و
 مهربان تر از او نمی یابند و او دارای رحمت و خیر
 بی نهایت است و هر جوینده خیر و رحمتی باید دست
 به سوی او دراز کند. همچنین برای هر تنهای غریبی که
 خویشان و دوستان، او را از خویش رانده اند و کسی را
 ندارد که با او انس گیرد و جوایبی حالش شود، خداوند
 بهترین کسی است که می توان با او خلوت کرد و انس
 یافت و با او نجوا کرد و درد دل باز گفت. همچنین
 هر کس که از جایی رانده شده است و کسی نیست که
 به او پناه دهد، تنها خداست که پناهش می دهد و او
 تنها در مأمّن آرامش بخش جوار الهی می آساید.

خداوند درباره حبط و نابود شدن اعمال خیر کافران
 می فرماید: «وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ
 فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ
 أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» (بقره: ۲۱۷)؛ و هر که از
 شما از دینش برگردد و کافر بمیرد، کارهایشان در این
 جهان و آن جهان تباه و نابود شود و همینان
 دوزخیان اند و در آن جاودانه اند.

همچنین خداوند درباره زدودن گناهان به وسیله
 تقوا می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ
 لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو
 الْفَضْلِ الْعَظِيمِ» (انفال: ۲۹)؛ ای کسانی که ایمان
 آورده اید، اگر از خدا پروا داشته باشید برای شما مایه
 تمیز [میان حق و باطل] قرار می دهد و بدی هایتان را
 می زداید و شما را می آمرزد، و خدا دارای بخشش
 بزرگ است.

حضرت همچنین از خداوند می خواهند ایشان را
 در زمره بندگان برگزیده و ممتازش قرار دهد که آنان
 را در وسط بهشت، که مرکز ثقل نعمت ها و خیرات
 الهی است، و در منزلگاه کرامت جای داده و از
 احترام و لطف خود بهره مندشان ساخته است؛ آنان
 که پیوسته چشمشان را با نگاه به جمال دلربای
 خویش روشن ساخته و وارثان منازل صدق در جوار
 خود قرارشان داده است. منازل صدق که در قرآن از
 آنها به «مقصد صدق» (قمر: ۵۴-۵۵) تعبیر می شود،
 جایگاه هایی در بهشت هستند که به راستی شایسته
 منزل گزیدن و قرار گرفتن مؤمن در آنها هستند و قرار
 و آرامش واقعی در آنها برای انسان حاصل می شود،
 چون در آن منزلگاه ها انسان در جوار خدا و در سایه
 مهر و محبت او قرار می گیرد.

آن‌گاه حضرت در بیانی لطیف می‌فرمایند: «إِلَى سَعَةِ عَفْوِكَ مَدَدْتُ يَدِي وَيَذِيلِ كَرَمِكَ أَغْلَقْتُ كَفِّي.»
بایسته است که ما مضامین این مناجات را در خود
تمثل و تحقق بخشیم، تا واقعیت آنچه حضرت
می‌فرمایند برایمان ملموس و محسوس شود.
از جمله اگر ما دو جمله اخیر ایشان را در خود
بخشیم، حال کسی را خواهیم داشت که در بلندی و
لبه پرتگاه قرار گرفته و در آستانه سقوط است و زیر
پایش نیز انبوهی از آتش است که اگر در آن سقوط
کند، نابود می‌شود. آن‌گاه از آن بلندی در آتش
می‌افتد، اما در میانه راه دستگیره و وسیله‌ای می‌یابد
و بدان چنگ می‌زند و خود را از نابودی حتمی
می‌رهاند. حضرت می‌فرمایند: خدایا، من به عفو
بی‌نهایت و کرم و بخشایش نامحدودت چنگ زدم؛
یعنی اگر عفو و بخشش و کرم تو نبود، گرفتار جهنم
می‌شدم و راهی برای نجات از آن نداشتم. وقتی
انسان در غفلت و ناآگاهی به سر برد، اعمال
ناشایست، او را از خدا دور می‌سازند و فرجام آتش
جهنم را برایش رقم می‌زنند. او با اعمال خود مسیر
سقوط و انحطاطش را فراهم ساخته و برای خویش
آتش سوزان جهنم را فراهم آورده است. او اگر
بخواهد از آن آتش جهنم و نابودی حتمی رهایی
یابد، راهی جز توسل و چنگ انداختن به بخشش و
کرم الهی ندارد، چون در پرونده اعمال او کارهای
شایسته‌ای یافت نمی‌شوند که امید داشته باشد
باعث رهایی و نجات او گردند.